

Süli Attila

Erdély nemzetőrségének szervezése és működése 1848-49-ben¹

Az erdélyi nemzetőrség 1848-ban

Magyarország és Erdély uniójának gyakorlati megvalósulása egy több, mint 150 éves hatalomgyakorlási rendszert rendített meg. A nagyfejedelemségben 1848. május végéig a végrehajtó hatalmat a Kolozsváron székelő erdélyi főkormányshéz (gubernium) gyakorolta, a korlátozott törvényhozói jogkört pedig a három kiváltságos nemzet (magyar nemesség, székely és szász székek) képviselőiből időközönként összehívott erdélyi országgyűlés. A politikai hatalom gyakorlása és a tartomány etnikai viszonyai azonban nem fedték egymást, mivel a többségi román nemzetet a kormányzásból teljesen kizárták.²

A nemzetőrség jogi hátterét Magyarországon az áprilisi törvények teremtették meg. A magyar kormányzat hatásköre Erdélyre azonban még két hónapig nem terjedt ki, mivel az erdélyi országgyűlésnek is meg kellett alkotnia a maga uniós jogszabályát.³ Ennek ellenére az anyaországi példákön felbuzdulva Erdélyben is megfogalmazódott azon igény, hogy az egyes törvényhatóságok nemzetőrségeket állítsanak fel. A pesti március 15-i események hatására 1848. március 21-én, Kolozsváron tartott népgyűlésen Méhes Sámuel református lelkész és országgyűlési követ javasolta, hogy a szabad királyi város közönsége azonnal állítsa fel a nemzetőrségét.⁴

A fenti példán felbuzdulva az erdélyi vármegyékben és városokban is megkezdődött a nemzetőrségek alakulása. Ezeket a szerveződéseket a gubernium felügyelte, és a magyarországi követelményeket, vagyis a vonatkozó jogszabályok előírásait próbálta meg alkalmazni. A magyar kormány a kezdetektől támogatta a főkormányshéz ez irányú tevékenységét.

¹ Jelen dolgozat az MTA BO/00002/12. számú Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült el. Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek a tanulmányom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért.

² 1848. május 29-én az uralkodó a nádor hatáskörét kiterjesztette Erdélyre is. URBÁN Aladár: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála*. Budapest (Argumentum) 2007. 190.; 1848. május 31-én az erdélyi országgyűlés is elfogadta az uniót, amely rövidesen királyi szentesítést is nyert. KÖVÁRI László: *Erdély története 1848-49-ben*. Pest (Emich) 1861. [továbbiakban: KÖVÁRI 1861] 42-47.

³ Erre csak a május 31-én, Kolozsváron összeülő országgyűlésen került sor. KÖVÁRI 1861: 47.

⁴ KÖVÁRI 1861: 7.

Összességében elmondhatjuk, hogy szervezés a szabad királyi, illetve a nemes- és bányavárosok többségében kedvező visszhangra talált, ugyanakkor a román többségű vármegyékben elsősorban a magyar birtokosok és tisztségviselők voltak érdekeltek a nemzetőrségek létrehozásában. A vegyes lakosságú városokban, kezdetben a különböző nemzetiségű polgárok még közösen alakítottak nemzetőr csapatokat, amelyek általában a nyár folyamán kettészakadtak. A székely székek közül Csíkban és Háromszékben nagyban nehezítette a szervezést a határőrtisztek ellenállása, akik félték alakulataik felbomlásától. Maros- és Udvarhelyszékben pedig az összeírást megtagadók ellen rögtönítélő bíraskodást vezettek be. Júniustól az erdélyi nemzetőrségek felügyeletét átvette a magyar kormány, pontosabban annak teljhatalmú képviselője, báró Vay Miklós királyi biztos. Az egyes települések alakulatainak felfegyverzése vagy a gyulafehérvári raktárból kiutalt, többnyire kovás puskákkal, vagy egyéni beszerzések útján történt. Egy augusztus eleji kimutatás szerint a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gondot az jelentette, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált, vagy aktív tisztek és altisztek végezték. A legjobban felszerelt és kiképzett az 1400 fős kolozsvári nemzetőrség volt, amelynek lovas és vadászszázada is volt.⁵

Az 1848-ban az erdélyi vármegyékben, szabad királyi városokban és székely székekben alakított nemzetőrségek tisztikarából az általunk feltárt forrásokból és Bona Gábor kutatásai alapján 299 nemzetőr tiszt nevét sikerült fellelnünk, származását és életútját azonban mindössze 204 főnek ismerjük. Az alábbi táblázatban a nemzetőrtisztek társadalmi tagozódását vázoljuk fel.

Társadalmi helyzet	Létszám	Százalékos arány
Főnemes birtokos	15	7,3 %
Köznemes birtokos	47	23 %
Városi tisztviselő, polgár	18	9 %
Értelmiségi	37	18,1 %
Főkormányzékai tisztviselő	18	9%

⁵ SÜLI Attila: *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban*. Sepsiszentgyörgy (Charta) 2011. [továbbiakban: SÜLI 2011] 7-111.

Megyei, széki tisztviselő	24	11,7 %
Bányatisztviselő	9	4,8 %
Uradalmi tisztviselő	3	1,5 %
Kilépett, nyugalmazott tiszt	15	7 %
Kilépett, nyugalmazott altiszt	13	6,3 %
Katolikus pap	3	1,5 %
Református lelkész	1	0,4 %
Egyéb	1	0,4%

Természetesen az egyes kategóriák között vannak átfedések, hiszen számos birtokos nemes között találunk kilépett vagy nyugalmazott tisztet, illetve megyei vagy városi tisztviselőt. Bár az általunk vizsgált kör nem teljes, bizonyos tendenciákat mégis reprezentál. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes nemzetőrsek szervezésében a középnemes birtokosok és az értelmiségiek vállalták a sereghajtó szerepet. A főnemesek 10 százalékos aránya azt bizonyítja, hogy az erdélyi arisztokrácia egy része elkötelezett híve volt a polgári átalakulásnak és a két országrész uniójának.

A törvényhatóságok nemzetőr alakulatainak személyi állományáról nagyon keveset tudunk. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az intézmény a birtokosok és a városi polgárok részéről kapott nagyobb támogatottságot, míg a többi társadalmi kategória részéről mindig ott volt a félelem, hogy ez által katonáskodásra kényszerítik őket.

A szászok és románok – márpedig korszakunkban Erdély népességének kétharmadát ők adták – vagy elzárkóztak a belépéstől, vagy külön egységeket szerveztek, melyek a magyar kormányzat fennhatóságát nem ismerték el.⁶

Noha a magyar nemzetőrsek létszáma nem volt elenyésző, a nemzetőri erőket csak bizonyos korlátok között lehetett alkalmazni. Bár a megyei nemzetőrsek az ősszel többször sikeresen szálltak szembe a román felkelőkkel, a császári soralakulatokkal szemben esélytelenek voltak. A nemzetőrség - hasonlóan a magyarországi tapasztalatokhoz - tartós harctéri szolgálatra alkalmatlan volt.

⁶ SÜLI 2011: 109-110.

Az október közepétől meginduló, koncentrált császári támadás idején a magyar reguláris erők szét voltak szórva a törvényhatóságokban. Kolozsváron egy honvédszászlóalj és három század huszár, illetve október végétől egy három- és egy hatfontos üteg állomásozott. Az 1848. október 16-án, az agyagfalvi gyűlésen felállított székely tábor kötelékében harcolt két határőrszászlóalj, egy honvédszászlóalj és három huszárszázad, illetve nagyszámú népfelkelő. Erdély magyar nemzetőrségei és népfelkelései a sorkatonasággal szemben nem képviseltek komoly erőt. Ráadásul a magyar alakulatok felszereltsége és kiképzettsége messze alatta maradt a császári csapatokénak. Így a magyar nemzetőrségek többségét a császári és királyi soralakulatok, illetve a román és szász népfelkelők lefegyverezték.⁷

Az erdélyi nemzetőrségek újjászervezése 1849-ben

1848 novemberében az Országos Honvédelmi Bizottmány erősítéseket küldött a Partiumba szorult erdélyi magyar csapatok támogatására. Egyben új parancsnokot is állítottak az erdélyi magyar hadtest élére József Bem⁸ lengyel származású tábornok személyében. A magyar ellentámadás 1848. december 20-án indult meg, ennek következtében Észak-Erdély rövidesen magyar kézre jutott. Ezután Bem a Székelyföld felé folytatta az előnyomulását és 1849. január 12-én elfoglalta Marosvásárhelyt, majd január 17-én, a gálfalvi-szőkefalvi ütközetben megverte báró Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok hadtestét.

Bem győzelmei révén jelentős területek kerültek vissza magyar közigazgatás alá, az országrészt élére az Országos Honvédelmi Bizottmány Beöthy Ödön Bihar megyei főispánt állította, aki január 2-án vette át új hivatalát. Beöthy országos teljhatalmú biztosként a felszabadult törvényhatóságok élére kormánybiztosokat állított. Az ő elsődleges feladatuk a román felkelés által felbomlott közigazgatás helyreállítása, a rablott javak visszaszerzése, a román felkelők lefegyverzése, és a vétkesek kézre kerítése volt. Utóbbi nem bizonyult könnyű feladatnak, mivel a visszafoglalt területeken megfelelő számú katonai és rendőri erő nem állt rendelkezésre. A

⁷ HEYDTE, August: *Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig (Schräg) 1863² 109., 138.; GYALÓKAY Jenő: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása 1849. januárius 31 – március 28*. Budapest (Akadémiai) 1931. 10-11.

⁸ BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848-49. évi szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 2000³ [továbbiakban: BONA 2000] 145-147.

helyzetben Beöthy úgy próbált javítani, hogy január 6-án rendeletben szólította fel Erdély lakóit szabad-, és vadászcsapatok létrehozására, illetve az azokba való belépésre. Az utóbbiak négy hónapra alakultak, vállalva azt, hogy szükség esetén a törvényhatóságai határain túl is bevethetők. Elsődleges feladatuk a román felkelők lefegyverzése, és a rablott javak visszaszerzése volt. Bár a szabad-, és vadászcsapatokba számos esetben léptek be nemzetőrök, ezek az alakulatok jellegükből adódóan nem tekinthetők a nemzetőrség részének.⁹

A forrásokban számos esetben nemzetőr alakulatként szerepel a Tolnay Gábor őrnagy szervezte maroszekei és a báró Kemény Farkas őrnagy vezette, Alsó-Fehér megyei, Torda megyei, aranyoszekei, és kolozsvári nemzetőrökből szervezett önkéntes nemzetőri zászlóalj. A későbbiek folyamán mindkét egység regularizálódott.¹⁰

Az 1849-ben, a XXII. törvénycikk előírásai szerint újjászervezett erdélyi nemzetőrségek története

Bár a jogszabály előírásai nem határoztak meg etnikai kritériumokat a kötelező nemzetőri szolgálat vállalásáról, a magyar kormányzat vonakodott attól, hogy a szász és a román lakosság soraiból nemzetőrségeket szervezzen, mivel az utóbbiak számos esetben harcoltak, vagy még harcot folytattak a magyar csapatokkal szemben. Így csak a magyarlakta területeken szervezték újjá a nemzetőrségeket, azonban a reguláris alakulatok és a szabadcsapatok elsőbbséget élveztek, mivel a nemzetőrség bevethetősége korlátozott volt. Tekintettel arra, hogy a honvédszászlóaljak is fegyverhiányban szenvedtek, központi készletből történő felfegyverzésről 1849-ben szó sem lehetett.¹¹ Ez annak ellenére igaz, hogy a nemzetőrség kötelező újjászervezését Csány

⁹ HERMANN Róbert: *1848-1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest (Korona) 2001. 178-179., 211-213.; Beöthy Ödönre ld.: HEGYESI Márton: Beöthy Ödön. *Hazánk* 1885. 483-495.); Beöthy 1849. január 6-án kelt rendeletét közli: KÖVÁRI László (szerk.): *Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez*. Kolozsvár (Demjén) 1861. 144-145.

¹⁰ Tolnay Gáborra ld.: BONA 2000: 682.; báró Kemény Farkasra ld.: BONA 2000: 432-433.

¹¹ SÜLI 2011: 344.; A szász és román nemzetőrség újjászervezésével kapcsolatos álláspontra ld.: Magyar Országos Levéltár Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F.247. 1. csomag 1565/1849. Csány László levele Berde Mózes Szeben vidéki kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. április 14.; A fegyverhiányra pl. ld.: HL VII. 203. Csány-levéltár. Mikrofilm. 3764/849. Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztos levele Ugron István Torda megyei és aranyoszekei kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. június 1. Kifejti, hogy még a honvédszászlóaljak sincsenek teljesen felfegyverezve, így a megyei nemzetőrségek részére nem tud fegyvert biztosítani.

László országos teljhatalmú biztos határozta meg április 10-én kelt rendeletében a törvényhatóságok számára. E szerint a 18-50 év közötti korosztályból azon egyének, akik nincsenek reguláris alakulatokhoz besorozva, kötelesek a szolgálatot ellátni. Kivételt képeztek az egyházi szolgálatban állók, törvényhatósági tisztviselők, a büntetés alatt állók, és a cselédek. A századok létszáma legfeljebb 200 fő lehet, azokból pedig zászlóaljkat kellett szervezni. Létszámhiány esetén több település is alakíthatott egy századot. A nemzetőrség működését a hadügyminisztérium vonatkozó rendeletei szabályozták.¹²

1849 elején csak néhány törvényhatóságban alakult újra a nemzetőrség. Ezek közé tartozott Kolozsvár, Kolozs megye kalotaszegi települései, Torda megye, és Aranyosszék.

A legnagyobb létszámú nemzetőr alakulatok 1849 tavaszától a Székelyföldön jöttek létre. Így nem tekinthető véletlennek, hogy a székely hadosztályparancsnokság 1849 tavaszán kidolgozta a székely nemzetőrök egyenruházatának szabályzatát. E szerint a gyalogos nemzetőrök viselete az alábbiakból állt: zöld zsinórral szegélyezett csizma, fehér harisnya gömbölyű zöld zsinórral, préselt fekete posztóból készült magyarka fekete nyakkendővel, és fekete kalap. A lovas nemzetőrökké fekete zsinórral szegélyezett csizmából, fekete harisnya veres zsinórral, szürke posztóból készült magyarka, szürke nyakkendő, és szürke csákó. A tervezet szerint a nemzetőröknek az egyenruhájukról saját költségen kellett gondoskodniuk, így az elképzelés többnyire idea maradt.¹³

¹² PÁL-ANTAL Sándor (szerk.): *Maroszsék és Marosvásárhely az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején*. Székelyudvarhely (Haáz Rezső Alapítvány) 2001. 427. Rendelet a törvényhatóságok főtisztjeihez. Csány László országos teljhatalmú biztos. Kolozsvár, 1849. április 10.; HERMANN Róbert (szerk.): Csány László kormánybiztosi iratai 1848-49 II. *Zalai gyűjtemény 44*. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1998. 251.; A székelyföldi nemzetőrségek újjászervezésére Csány 1849. április 20-án külön rendeletben utasította Gál Sándor ezredest. MÁRKI Sándor: Csány László Erdélyben. I. *Erdélyi Múzeum* 1897/8. 425-443.; MÁRKI Sándor: Csány László Erdélyben. II. *Erdélyi Múzeum* 1897/9. 491-504., 441.

¹³ MTA Könyvtára, Kézirattár. Csány László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az 1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült másolatok. Ms 4925. 1375.

Összegzés - Eredmények és hiányosságok 1849-ben¹⁴

Az erdélyi nemzetőrsegek újjászervezése 1849-ben nagyon lassú és nehézkes folyamat volt. Ennek több oka volt. Egyrészt a fegyverhiány, másrészt a magyar kormányzat a reguláris alakulatok szervezését és felszerelését tekintette elsődleges feladatának. Emellett még a szabad- és vadászcsapatok is prioritást élveztek a nemzetőrséggel szemben, mivel az előbbieket tartós (négyhónapos) szolgálatot vállaltak, emellett a törvényhatóságukon kívül is be lehetett vetni őket.

A nemzetőrsegeket elsősorban a magyar lakosságú törvényhatóságokban és városokban állították fel. Olyan megyékben, vagy székekben, ahol a román lakosság többségben volt, többnyire csak a magyar lakosságot kötelezték nemzetőri szolgálatra.

A nemzetőrsegek többsége – a gyenge fegyverzet miatt – rendfenntartó és hátországbeli feladatokat látott el (pl. szállítmányok kíséréte, futár- vagy postaszolgálat).

Az utóbbi alól kivételt képeznek a székelyföldi nemzetőrsegek, amelyeknek szerepet szántak az orosz intervenció elhárításában, ezért Gál Sándor ezredes, székelyföldi hadosztályparancsnok elrendelte a mozgósításukat, és egy részüknek a táborba vonulást is. Tevékenységüket Egyed Ákos, a korszak neves kutatója így értékelte: „Az eredmény az lett, hogy a nemzetőrségi alakulatok sehol sem nyújtottak komoly segítséget a védelemnek.” A megállapítás igazságát nem lehet vitatni, ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a székely nemzetőrök kiképzettsége gyenge volt, és többségük nem rendelkezett lőfegyverrel.¹⁵

Az egyes alakulatok tisztikarát csak hiányosan ismerjük. A 47 általunk ismert tisztből csak 24-ről rendelkezünk bővebb információval. Nemzetiségüket tekintve két kivétellel magyarok voltak. Társadalmi helyzetüket vizsgálva 4 főnemes, 4 birtokos nemes, 9 nemesi hivatalnok, és 4 értelmiségi van közöttük, 3 személynek pedig nem ismert a társadalmi

¹⁴ Kutatásaim folyamán a nemzetőrség 1849. évi újjászervezésének folyamatát és eredményeit tártam fel. Jelen tanulmányban – tekintettel a terjedelmi korlátokra- ezek teljes közlésétől el kellett tekintenem. Kétségtelen, hogy a munka nem teljes, hiszen a helytörténeti kutatások még rengeteg új adattal bővíthetik ismereteinket.

¹⁵ EGYED Ákos: *Háromszék 1848-1849. Forradalom, szabadságharc*. Sepsiszentgyörgy (Charta) 2008³ 234.

helyzete. 6 személy szolgált korábban császári-királyi vagy honvéd alakulatnál.¹⁶

Az erdélyi nemzetőrségek teljes létszámát nem ismerjük, mivel vannak olyan törvényhatóságok, ahol nem rendelkezem adattal. Eddigi eredményeimet az alábbi táblázat mutatja:¹⁷

Törvényhatóság	Létszám	Fegyver
Kolozsvár	2002 gyalogos, 30 lovas	160 vadászpuska, a többi lándzsa
Kolozs megye	nem ismert ¹⁸	nem ismert
Belső-Szolnok és Doboka megye	nem ismert	nem ismert
Torda megye	745	3 gyutacos-, 7 kovás-, 90 vadászpuska, 611 lándzsa
Küküllő megye	2000	nem ismert
Alsó-Fehér megye	nem ismert	nem ismert
Hunyad megye	1500	nem ismert
Szászvárosszék	nem ismert	nem ismert
Aranyosszék	1640 gyalogos, 67 lovas	nem ismert
Marosszék	4916	nem ismert
Udvarhelyszék	7123	nem ismert
Csíkuszék	nem ismert	nem ismert
Háromszék	nem ismert ¹⁹	nem ismert

¹⁶ A fenti személyek életrajzait egyrészt Bona Gábor köteteiből [BONA 2000; BONA Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 2008., BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 1998-1999.], ill. az Erdélyi Nagyfejedelemiség 1848. évi tiszti névtárából állítottuk össze [Erdély nagyfejedelemiség tiszti névtára az 1848. évre. Kolozsvár (Királyi Főtanoda) 1848.].

¹⁷ A nemzetőrségek a táblázatban szereplő törvényhatóságokban alakultak meg újra, pontos adatokkal azonban nem minden esetben rendelkezünk.

¹⁸ Bánffyhunyard: 167 fő, Válaszút: 145 fő.

¹⁹ Kézdiszék: 5000 fő.

1848-hoz képest a fenti létszámok kevésnek tűnhetnek, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy 1849-ben az új honvédsászlóaljok, határvédsászlóaljok, vadászrezredek, és szabadcsapatok jelentős mértékben csökkentették a nemzetőri szolgálatra kötelezhetőek számát.